

УДК 81-26:81'1

В. У. Русак, кандыдат філалагічных навук, старшы выкладчык (БДГУ)

МОВА МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЯК АБ'ЕКТ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (З ГІСТОРЫІ ПЫТАННЯ)

У публікацыі разглядаецца станаўленне і развіццё лінгвістычнага вучэння пра мову мастацкай літаратуры. Аналізуецца ўклад у рашэнне праблемы лінгвістыстыкі мастацкага тэксту, зроблены вучонымі рознага часу – ад антычнасці да нашых дзён. Асаблівая ўвага надаецца пытанню вывучэння мовы беларускай мастацкай літаратуры: ацэньваецца роля вучоных, якія першымі сярод айчынных моваведаў звярнуліся да гэтай праблемы, аналізуецца ступень вывучанасці мовы беларускай мастацкай літаратуры на сённяшні дзень.

The history of making and developing of linguistic learning about the language of fiction is seen into the article. Analyzing the contribution into the solving of the problem of the linguistic text, which were made by the scientists of different times (from antic till present days). The question of learning the language of Byelorussian literature is paid much attention. The role of scientists who turned firstly do that problem among national linguists is estimated, the level of studying of Byelorussian literature is analysed nowadays.

Уводзіны. Даследаванне мовы мастацкага твора і стылю пісьменніка – адна з важных праблем філалогіі. Лінгвістыстычны аналіз мастацкіх тэкстаў дазваляе назапасіць матэрыял для асэнсавання развіцця мовы ў пэўны перыяд, дае каштоўныя звесткі для рашэння агульнамоўных пытанняў і ўдасканалення метадалагічнай базы мовазнаўства, пашырае базу лексікаграфіі, культуры маўлення, функцыянальнай стылістыкі.

Вывучэнне мовы мастацкіх твораў мае сваю гісторыю. Мэта нашага даследавання – прасачыць за станаўленнем і развіццём лінгвістычнага вучэння пра мову мастацкай літаратуры, высветліць ступень даследаванасці гэтай праблемы ў беларускім мовазнаўстве.

Асноўная частка. Першыя разважанні пра адметнасць мастацкага маўлення адносяцца да V ст. да н. э. Менавіта ў гэты час у сувязі са значнай роляй, якую адыгрывала аратарскае маўленне ў палітычным жыцці грэчаскага поліса, павышаецца зацікаўленасць праблемамі мовы як аднаго з відаў мастацтва. Найбольш ранні літаратурны помнік, у якім адлюстраваны назіранні сафістаў над мовай паэтычных твораў, – камедыя Арыстафана «Жабкі» (405 г. да н. э.). З яе зместу вынікае, што асноўнымі крытэрыямі ацэнкі мастацкага твора ў антычнасці лічыліся зразумеласць і навізна вобразаў, створаных аўтарам, а таксама арыгінальнасць аўтарскага маўлення.

Да пытанняў мовы мастацкай літаратуры звярталіся і такія антычныя вучоныя, як Арыстоцель («Паэтыка», «Рыторыка»), Феафраст. Аднак іх зварот да аналізу мастацкага маўлення быў звязаны з адной практычнай мэтай – знайсці ўзоры для пераймання пры навучанні аратарскаму майстэрству, вылучыць такія словы і такія спосабы іх спалучэння, «каб той, хто слухае, атрымліваў асалоду і быў ва ўладзе таго, хто гаворыць» [1, с. 210].

Даследаванне мовы мастацкай літаратуры знаходзілася па-за лінгвістычнай праблематыкай да пачатку XX ст. Да апісання моўных асаблівасцей мастацкіх твораў час ад часу звярталіся літаратуразнаўцы, якія імкнуліся грунтоўна прааналізаваць стыль таго ці іншага аўтара. Аднак, не валодаючы дастатковымі лінгвістычнымі ведамі, найчасцей яны толькі адзначалі наяўнасць тых ці іншых тыповых слоў, выказаў, канструкцый без інтэрпрэтацыі іх ужывання і тлумачэння іх практычнай і эстэтычнай значнасці.

Пытанне пра неабходнасць вывучэння мовы мастацкай літаратуры паўстала ў пачатку XX ст. Яго рапрацоўкай заняліся прадстаўнікі т. зв. неаідэалістычнай школы Карл Фослер, Леа Шпітцэр, а таксама вучні Фердынанда дэ Сасюра Ш. Балі і А. Сэшэ. Аднак найбольшае значэнне мела дзейнасць прадстаўнікоў функцыянальнай лінгвістыкі. У «Тэзісах Пражскага лінгвістычнага гуртка» праблема вывучэння паэтычнай мовы быў прысвечаны асобны параграф, дзе ўказвалася, што пры распрацоўцы асноў сінхроннага апісання мовы мастацкай літаратуры неабходна ўлічваць узаемаадносінны паэтычнай творчасці з двюма лінгвістычнымі сістэмамі: з паэтычнай традыцыяй і з агульнанароднай мовай. Адзначалася, што разнастайныя бакі паэтычнай мовы (напр., фанетыка, марфалогія) настолькі цесна звязаны, што вывучэнне аднаго з іх без уліку астатніх, як гэта часта рабілі гісторыкі літаратуры, немагчыма.

Сярод рускіх вучоных адным з першых даследаваннем паэтычнага стылю заняўся членкарэспандэнт Пецябургскай Акадэміі навук А. А. Патабня. Супастаўляючы мову і слова з мастацтвам, вучоны зрабіў важную выснову: мова выступае аналагам ці правобразам усякай творчай дзейнасці. У работах А. А. Патабні «Мысль и язык» (1862), «Из записок по теории

словесности» (1905) раскрываецца дыялектыка формы і зместу ў мастацкім творы, паказана спецыфічнасць мастацкай формы, якая уяўляе сабой такі складаны спосаб спалучэння слоў, пры якім парушэнне нават самага малага элемента вядзе да знішчэння мастацкага эфекту.

У 20-я гг. XX ст. даследаваннем мовы мастацкай літаратуры займаліся прадстаўнікі савецкага мовазнаўства Б. А. Ларын і Л. У. Шчэрба. Іх метаду было характэрна спалучэнне літаратуразнаўчага і лінгвістычнага пачаткаў. Л. У. Шчэрба ў прадмове да першага выпуску «Русской речи» (1923) адзначаў: «У гісторыі навукі пра мову <...> звяртае на сябе ўвагу яе разыходжанне з філалогіяй і, я б сказаў, з самай мовай, як са сродкам выразнасці <...> Задача нашага зборніка – даследаваць рускую літаратурную мову ва ўсёй разнастайнасці яе форм, а таксама ў яе асноўных крыніцах. У сувязі з гэтым наша ўвага, галоўным чынам, будзе накіравана на семантыку, словаўжыванне, сінтаксіс, эстэтыку мовы – увогуле на ўсё тое, што робіць мову сродкам выражэння нашых думак» [2, с. 7].

Прадаўжальнікам ідэй навуковай школы Л. У. Шчэрбы стаў В. У. Вінаградаў. Дзякуючы яго ідэям і працам адбылося фарміраванне новай навукі, аб'ектам вывучэння якой стала мова мастацкай літаратуры. Сам акадэмік пісаў: «Гэта навука – не тэорыя паэтычнай (ці мастацкай) мовы, не эстэтыка слова і не лінгвістычная стылістыка. Навука пра мову мастацкай літаратуры блізкая ўсім названым, але мае свой асобны аб'ект вывучэння» [3, с. 3].

Задачы лінгвіста і літаратуразнаўцы ўдала аб'ядноўваў у сваёй дзейнасці яшчэ адзін рускі філолаг Р. В. Вінакур. Вучоны дакладна акрэсліў прадмет і задачы вывучэння мовы мастацкай літаратуры, тэрэтычна размежаваў паняцці *мова аўтара* і *стыль аўтара*, а вылучаныя ім тры аспекты ў вызначэнні паняцця *паэтычная мова* (паэтычная мова як стыль маўлення, як мова, надзеленая асобай паэтычнай экспрэсіяй, і як від мастацтва [4, с. 389]) сталі зыходным пунктам для новай, пашыранай трактоўкі мовы мастацкай літаратуры.

Пэўны ўклад у даследаванне мовы мастацкіх твораў зрабіў А. М. Пяшкоўскі. У прыватнасці, ён прапанаваў карыстацца *стылістычным эксперыментам* – прыдумваннем стылістычных варыянтаў да тэксту [5, с. 133]. А. М. Пяшкоўскі пісаў: «Паколькі кожны мастацкі твор з'яўляецца сістэмай пэўным чынам суадносных паміж сабою фактаў, то ўсялякае парушэнне гэтых суадносін, змена пэўнага факта адчуваецца надзвычай рэзка і дапамагае ацаніць і вызначыць ролю таго элемента, які быў зменены» [5, с. 133].

Першыя спробы асэнсавання моўных і стылістычных асаблівасцей твораў беларускай літаратуры таксама, як і рускай, з'явіліся ў 20-я гг. XX ст. Увага тагачасных даследчыкаў была накіравана на мову твораў Купалы і Коласа, П. Галавача, Ц. Гартнага, М. Гарэцкага, У. Дубоўкі, М. Зарэцкага і іншых пісьменнікаў, якія стаялі ля вытокаў фарміравання беларускай літаратурнай мовы і ўзбагацілі яе лексіка-семантычнымі, стылістычнымі, словаўтваральнымі і сінтаксічнымі сродкамі.

Пачынальнікам даследавання мовы мастацкіх твораў на Беларусі быў вядомы вучоны, доктар філалагічных навук П. А. Бузук. Яму належаць артыкулы, прысвечаныя аналізу асаблівасцей мовы Коласа, «маладнякоўцаў», Ц. Гартнага і інш. П. А. Бузук адзначаў заслугу маладых аўтараў ва ўзбагачэнні слоўніка беларускай мовы, засяроджваў увагу на ролі і значэнні дыялектнай лексікі ў мастацкім тэксце і ў літаратурнай мове [6].

Удасканаленню моўнага майстэрства беларускіх пісьменнікаў садзейнічалі публікацыі М. Гарэцкага – пісьменніка і суаўтара вядомых і запатрабаваных у 20-я гг. XX ст. лексікаграфічных прац. Так, аналізуючы мову М. Лынькова, М. Гарэцкі акрэсліў нарматыўнасць словаўжывання ў творах пісьменніка, даў ім сваю ацэнку, звярнуў увагу на шматлікія русізмы, для ўжывання якіх не было ніякіх падстаў [7].

Даследаваннем твораў беларускіх пісьменнікаў займаўся старшыня літаратурна-мастацкага аб'яднання «Узвышша» Кузьма Чорны. У шэрагу артыкулаў аўтар закрануў праблемы стаўлення пісьменніка да жывой народнай мовы, разгледзеў праблемы слова- і фразеаўжывання ў мастацкім тэксце. Трывогу ў Кузьмы Чорнага выклікала моўная беднасць твораў, няздольнасць аўтараў бачыць выяўленчыя магчымасці слова, надуманасць і ненатуральнасць словаўжывання.

Мове мастацкіх твораў было прысвечана нямала артыкулаў, змешчаных на старонках часопісаў «Польмя», «Узвышша», «Маладняк», аднак амаль усе яны галоўную ўвагу звярталі на тое, наколькі выкарыстаныя пісьменнікам моўна-выяўленчыя сродкі адпавядаюць характару твора, у якой меры яны адлюстроўваюць нацыянальную моўную адметнасць, як суадносяцца з устаноўленымі літаратурнымі нормамаі. Абагульняльных прац па стылістыцы мастацкай літаратуры ў першай палове XX ст. беларускімі даследчыкамі створана не было.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны значна пашырылася кола пісьменнікаў, моватворчасць якіх зацікавіла даследчыкаў. Акрамя сучасных, сталі вывучацца пісьменнікі XIX і пачатку XX ст. (В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Цётка,

Ядвігін Ш., М. Багдановіч), пісьменнікі, што прыйшлі ў літаратуру некалькі пазней (Кандрат Крапіва, А. Куляшоў, П. Броўка, П. Глебка, І. Мележ, У. Караткевіч і інш.).

З 1960-х гг. распрацоўкай праблем мовы мастацкай літаратуры займалася вядомая ў беларускім мовознаўстве школа Ф. М. Янкоўскага. Пад рэдакцыяй гэтага вучонага выйшлі зборнікі навуковых артыкулаў «Слова, фразеалагізм і кантэкст» (1979), «Беларуская фразеалогія, лексікалогія» (1980), «Слова і фразеалагізм у кантэксце» і інш.

Прыкметнай з'явай у беларускай філалогіі стала выданне ў 1981 г. кнігі вядомага беларускага стыліста М. Я. Цікоцкага «Сугучнасць слоў жывых... Нататкі па стылістыцы мастацкай літаратуры». Аўтар разгледзеў агульнаэраўныя і метадалагічныя пытанні даследавання мовы мастацкай літаратуры, паказаў ролю мастацкага слова, суадносіны слова і вобраза, выяўленчыя функцыі вобразных сродкаў. М. Я. Цікоцкі прааналізаваў слова ў сістэме мастацкага цэлага, вылучыў мінімальны, разгорнуты і максімальны кантэкст. Сярод вобразных сродкаў цікавае аўтара выклікала метафара, ужытая ў творах І. Мележа, І. Шамякіна, Я. Брыля, М. Багдановіча, П. Труса, А. Вялюгіна, Р. Барадуліна, моўны вобраз апавядальніка ў мастацкім творы, узаемадзеянне мовы аўтара і персанажа, дыялог і маналог як структурна-кампазіцыйнае адзінства.

Пэўны ўклад у даследаванне мовы мастацкага твора зрабіла першая ў гісторыі нацыянальнай культуры энцыклапедыя беларускай мовы (1994). У ёй змешчана 40 артыкулаў, у якіх разглядаюцца асаблівасці мовы і стылю беларускіх пісьменнікаў, пры гэтым аналізуецца мова класікаў і сучасных аўтараў, прызнаных майстроў слова і тых таленавітых паэтаў і празаікаў, творчасць якіх па розных прычынах доўгі час не была вядомая на радзіме.

Заклучэнне. Такім чынам, першыя працы, у якіх асэнсоўваліся моўныя і стылістычныя асаблівасці твораў беларускай літаратуры, узніклі ў 1920-я гг. і былі прысвечаны разгляду дасягненняў і пралікаў у мове канкрэтных тво-

раў беларускіх аўтараў. Сярод пачынальнікаў даследавання мовы мастацкай літаратуры ў Беларусі былі не толькі навукоўцы, але і вядомыя пісьменнікі.

Сёння ў беларускай лінгвістыцы, акрамя мноства артыкулаў, ёсць кнігі і дысертацыі, прысвечаныя даследаванню мовы твораў В. Адамчыка, Ф. Багушэвіча, Я. Брыля, В. Быкава, В. Віткі, Н. Гілевіча, В. Дуніна-Марцінкевіча, У. Караткевіча, Якуба Коласа, Кандрата Крапівы, Янкі Купалы, М. Лынькова, І. Мележа, П. Панчанкі, І. Пташнікава, Цёткі, А. Разанава, Я. Сіпакова, Кузьмы Чорнага, Ядвігіна Ш., Ф. М. Янкоўскага. Тэматыка лінгвістычных даследаванняў мастацкіх тэкстаў у апошнія часы даволі разнастайная, аднак найбольш распрацаваны пытанні функцыянальна-стылістычнага выкарыстання лексічных вобразных сродкаў, лексічнага ладу мовы пісьменніка, індывідуальна-аўтарскага слова і фразеаўжывання.

Літаратура

1. Античные теории языка и стиля (антология текстов). – СПб.: Алетейя, 1996. – 362 с.
2. Щерба, Л. В. Предисловие / Л. В. Щерба // Русская речь: науч. тр. / Фонетический институт практического изучения языков; под ред. Л. В. Щербы. – Петроград, 1923. – С. 6–8.
3. Виноградов, В. В. Наука о языке художественной литературы и ее задачи / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 51 с.
4. Винокур, Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – Минск: Учпедгиз, 1959. – 492 с.
5. Пешковский, А. М. Вопросы методики родного языка, лингвистики и стилистики / А. М. Пешковский. – М.; Л.: Гос. изд-во, 1-я образцовая типография, 1930. – 176 с.
6. Бузук, П. А. Увагі аб мове і стылі маладнякоўцаў / П. А. Бузук // Маладняк. – 1927. – № 5. – С. 65–73.
7. Гарэцкі, М. Колькі слоў аб творах і мове М. Лынькова / М. Гарэцкі // Творы. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 356–364.

Паступіла 30.05.2011